

Yadra!

ME 2014

IWALI NI
LOMAOCAOCA

IWALI NI

LOMAOCAOCA

TABANA E 4-7

- 3 VEIYASA I VURAVURA
- 8 IVAKASALA INA UVUALE
Vakavulici Luvemu ena Vakayagataki Internet
- 10 VAKATAROGI
Vakamacalataka Nona Vakabauta e Dua na Dauveisele
- 12 Nodra Vakasasataki na Dauvakatevoro e Urope
- 14 NA RAI NI IVOLATABU
Vakasama Vakatitobu
- 16 'Sa Kaci Tiko na Vuku'—O Bau Rogoca?

Vol. 95, No. 5 / Monthly / FIJIAN

iTabataba Yadua: 44,748,000 ena 99 na Vosa

E sega ni volitaki na iova qo. la e vakarautaki me dau caka tale ga kina na veikavulici ena iVolatabu e vuravura raraba qai tokoni ena cau. Na tikiinvolatabu kece mai na Vakateku ina Malakai e lavetaki mai na *Ai Vola Tabu vakaViti*, kei na tikiinvolatabu kece mai na Maciu ina Vakatikila, e lavetaki mai na *Vakadewa ni Vuravura You ni iVolatabu vaKirisi vaKariso*, vakavo ga ke vakatakilai toka.

Awake! (ISSN 0005-237X) is published monthly by Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc.; L. Weaver, Jr., President; G. F. Simonis, Secretary-Treasurer; 25 Columbia Heights, Brooklyn, NY 11201-2483, and in Australia by Watchtower Bible and Tract Society of Australia, 12-14 Zouch Road, Denham Court, NSW 2565. Periodicals Postage Paid at Brooklyn, N.Y., and at additional mailing offices.

POSTMASTER: Send address changes to *Awake!* 1000 Red Mills Road, Walkill, NY 12589-3299.

© 2014 Watch Tower Bible and Tract Society of Pennsylvania. Printed in Australia.

TEENAGERS

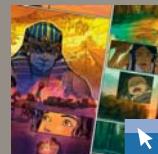
Raica na taro era dau taroga na itabagone kei na kena isau vakaivolatabu. Wili kina:

- “How Responsible Am I?”
- “Am I Ready to Date?”
- “What if My Parents Are Divorcing?”

O rawa tale ga ni sarava na vidio *What Your Peers Say—Body Image*.

(Rawa ni wiliki ena vosi vakaavalagi, raica na ulutaga BIBLE TEACHINGS > TEENAGERS)

CHILDREN

Wilika na italanoa vakaivolatabu. Mo qai cakava vata kei luvemu na ka e tukuni kina. Vukei koya me kilai ira vinaka na talanoataki ena iVolatabu, me kila tale ga na itovo savasava.

(Rawa ni wiliki ena vosi vakaavalagi, raica na ulutaga BIBLE TEACHINGS > CHILDREN)

O via kila eso tale na ivakamacala se mo vulica wale na iVolatabu?

Rai ena www.jw.org se volavola qai vakauta ina dua na katonimeli qo.

JEHOVAH'S WITNESSES: FIJI: PO Box 23, Suva. AUSTRALIA: PO Box 280, Ingleburn, NSW 1890. O rawa ni raica na lisì ni katonimeli kei na itikotiko kece e veiyasa i vuravura ena www.jw.org/en/contact.

ALASKA

E levu na nodra koro na itaukei ni vanua o Alaska e toka e baravi se volekata na uciwai, qai 86 na pasede ni veikoro qori e dau luvu qai sisi kina na qele. E ripotetaki ni berabera na buli ni waicevata e dau taqomaka na baravi ni katakata tu ga na draki, e vakaleqai kina na koro ni draki ca ena vulaibotabota.

UROPE

E tabaki ena niusiveva na *Moscow Times* ni takalevu ena “vanua vakaUrope” na volitaki tamata. Era volitaki e levu mera saqamua, vakasaurarataki mera cakacaka, e “volitaki mada ga na gacagaca ni tamata.” O ira era dau volitaki tamata era taketetaki ira na dravu-dravua, sega nodra cakacaka kei ira era vakaduiduitaki.

VURAVURA

E vakayagataki e levu na ilavo ena iyaya vovou e veisautaka na kaukaua mai na cagi kei na matanisiga me livaliva, me kua kina ni vakaleqa na vuravura. Ia e kaya na dai-rekita liu ni isoqosoqo na International Energy Agency, “na kasi gaga e kaburaka e dua mada ga na iwase lailai ni kaukaua e buli ena 20 na yabaki sa otí, e tautau-vata tiko ga kei na levu ni kasi gaga e kaburaka ena gauna qo.”

CEVAICAKE KEI ESIA

E volaitukutukutaka na isoqosoqo na World Wildlife Fund, ni levu na kau kei na manumanu vovou era laurai ena yasayasa vaka-Mekong mai na 1997 ina 2011, wili kina na gata mata damu e batigaga na *ruby-eyed pit viper*. Na yasayasa vakaMekong e wili kina na vanua o Cambodia, Laos, Myanmar, Thailand, Vietnam, kei na yasana o Yunnan e Jaina. Ena 2011 wale ga e laurai kina e 82 na kau, 21 na manumanu dolo, 13 na mataqali ika, 5 na manumanu era bula e vanua e wai, qai 5 na manumanu vakasucuna.

NIUSILADI

Era dikeva na dauvakadidike ni nodra sara tivi vakasivia na gone kei na itabagone e “vakavuna nodra sega ni dauveimaliwai nira sa uabula.” Oti na vakadidike qori, e vakatututaki vei ira na gone me “1 ga se 2 na aua na nodra sara tivi, ke mani porokaramu vinaka mada ga.”

IWALI NI LOMAOCOA

“Au vaka na kalavo e cici voli ena loma ni qiqi qai matewale na nona sasaga. Au dau cakacaka e veisiga me 16 na aua, ena muanimacawa tale ga. Niu suka yani e vale, au dau rarawa ni sa moce noqu goneyalewa lailai. Na noqu lomaocaoca e vakatauvimatetaki au sara ga.”

—Kari, Finiladi.

E SEGA ni sotava duadua o Kari na ituvaki qori. A dikeva e dua na isoqosoqo mai Igiladi e dau vukei ira e tauvimate nodra vakasama, ni 1 mai na 5 na tamata cakacaka e Peritania era kaya ni vakatauvimate-taki ira na lomaocaoca nira se cakacaka tu e liu. E 1 mai na le 4 era dau tagi e vanua ni cakacaka nira sega ni walia rawa na lomaocaoca. Na rarawataki ni bula vakailavo ena dua na gauna lekaleka sa oti, e vakavuna me tubu ena kena ivakatagedegede levu duadua na wainimate e vakalailaitaka na lomabibi.

Cava e vu ni nomu lomaocaoca?

- Lomaleqa ena vuku ni bula vakailavo se so tale na ituvaki
- Sivia na itavi
- Veileti kei na so tale
- Sotavi na ka vakadomobula

Tarai iko vakacava na lomaocaoca?

- Tauvimate
- Wawale qai yalolailai
- Segi ni moce vinaka
- Lomabibi
- Segi ni veimaliwai vinaka kei na so tale

“Ka mo Cakava e Liu”

E kaya e dua na isoqosoqo ni vakadidike mai Merika na National Institutes of Health (NIH): “Na ka mo cakava duadua e liu mo walia kina na lomaocaoca, oya mo cakava eso na veisau ena nomu ivakarau ni bula. Me tekivu sara ga qori ena nomu kana kana bulabula, mo dau moce vinaka qai vakaukauayago. Me vakarauta na nomu gunu alakaolo se so tale na ka e tiko kina na caffeine, kua tale ga ni vakayagataka na wainimategaga me vaka na nicotine, cocaine, se so tale na kena mataqali e tabu vaka-lawa.” E vakatututaka tale ga na isoqosoqo sa cavuti oti mai (NIH), mo cegu mai na nomu cakacaka ena so na gauna mo marau vata kei ira nomu vuuale se itokani, vulica eso na cakacakaniliga se vakayagataki ni dua na iyaya ni ivakatagi.

E veivakurabuitaki na ka e cakava na yago ni o lomaocaoca. Kena ivakaraitaki, e vakadrodroya e dua na mataqali wai na hormone mo kua kina ni ceguoca, mateniuto, se tubunidra. E curuma tale ga nomu salanidra na sela kei na suka ni yago a maroroi tu me qai vakayagataki ena gauna veiganiti. Na ka kece qori e vuksi iko mo walia na ka e vakavuna nomu lomaocaoca. Ke o vakila ni o sa bula vinaka tale, o sa walia rawa na ka e vakavuna nomu lomaocaoca. Ia ke se sega ni yaco qori, o na vaka ga na idini e sega ni boko rawa ni na sega ni cegu nomu lomaleqa kei na nomu tavayaya. Nomu kila gona na ka mo cakava mo walia kina na lomaocaoca, ena yaga ena nomu bula vakayago kei na nomu vakasama.

iWali ni Lomaocaoca

E sega ni ca na lomaocaoca. E tukuna na isoqosoqo dau dikeva na mona mai Merika na American Psychological Association: “Na lomaocaoca e vaka na vaiolini. Ke sega ni vakadre vinaka na wa, ena karakaravisa qai vakavuceso na rogoa. Ke vakadre sivia tale, ena rogo ca se cagutu na wa. Na

lomaocaoca tale ga vakasivia e rawa ni vakamatei keda, ia e rawa ni isaluaki ni bula ke vakarauta ga. E bibi gona mo kila na sala mo walia kina na lomaocaoca.”

Dua tale na ka me nanumi me baleta na lomaocaoca, oya ni duidui na ivakarau ni yaloda, eso era bulabula vinaka ra qai tau-tauvimate eso tale. Ena duidui gona na ka e rawa ni vakalomaocaocataki keda. De dua e vakalomaocaocataki iko vakasivia na nomu ituvatuvuva e veisiga, o sega kina ni yalodei se lewa vinaka ni basika vakasauri eso na ituvaki.

Eso era gunu alakaolo, vakayagataka na wainimategaga se vakatavako mera “walia” kina na lomaocaoca. Eso tale era sa kana tu ga se ra dabe tu ga e mata ni tivi se kompiuta. Qori e sega ni iwali ni leqa, e vakalevutaka ga. Na cava gona meda cakava meda walia kina na lomaocaoca?

Levu era walia na nodra lomaocaoca nira muria na ivakasala yaga ena iVolatabu. Vakacava e rawa ni vuksi iko na ivakasala sa vakadinadinataki ni yaga? Veidutaitaka mada na taro qori kei na va na ituvaki e dau vakavuna na lomaocaoca.

1 LOMALEQA

Eda dau lomaleqa kece ena so na gauna, ni tukuna na iVolatabu: ‘Eda dau sotava kece na gauna kei na veika tawanamaki.’ (Dauvunau 9:11) Na cava mo cakava ni o lomaleqa? Tovolea mada na vakatutu qo.

- Veitalanoa kei na dua nomu itokani se dua o n uitaka e vale. E laurai ena vaka-didike ni nodra veitokoni o ira era kauaitaki iko, ena taqomaki iko mai na leqa e vu mai na lomaocaoca. Io, “sa loloma tiko e na veigauna kece na wekana na tamata, ka sa vaka na tacina e na gauna ni rarawa.”—Vosa Vakaibalebale 17:17.
- Kua ni dau leqataka na veika ena rairai sega sara ga ni yaco ni na vakayalailaitaki iko. Qori na vuna e kaya kina na iVolatabu: “Kua sara ni lomaocaocataka na siga nimataka, ni veisiga yadua ena tu vata kei na kena lomaocaoca.”—Maciu 6:34.
- E yaga tale ga na masu. E tukuni ena 1 Pita 5:7: “Biuta vua na [Kalou] nomuni lomaocaoca kece, ni kauaitaki kemuni o koya.” E vakaraitaka na Kalou ni kauai ena nona vakacegui keda qai vaka-deitaka ‘ni na sega sara ni vakanadakui’ ira era n uitaka dina na nona veivakacegui kei na nona veikaroni nira sotava na leqa. —Iperiu 13:5; Filipai 4:6, 7.

2 SIVIA NA ITAVI

E rawa ni vakalevutaka na nomu lomaocaoca na nomu ituватуа e veisiga, levu na vanua o lakova, o sa cakacaka se vuli tu ga, qaravi ratou na gone se itubutubu sa qase. De dua ena sega ni levei rawa eso na ituваки va qori. (1 Timoci 5:8) Ia na cava o rawa ni cakava?

- Me tiko na gauna galala mo cakava kina eso tale na ka, dau vakacegu vinaka tale ga. E kaya na iVolatabu: “Sa vinaka ni tawa tu e dua bau na liga ni sa tu vata kei na vakacegu, ka ca ni sa tawa tu na liga ruarua ka tu vata kei na oca kei na yalarawwa.”—Dauvunau 4:6.
- Vakadeitaka na cava me vakaliuci, qai bula rawarawa ga. (Filipai 1:10) De dua o rawa ni cakava qori ena nomu vakalailaitaka na nomu gauna ni cakacaka se ilavo o vakayagataka.—Luke 21:34, 35.

A dikeva tale nona ituватуа o Kari sa cavuti oti mai, e kaya: “E laurai ena noqu ivakarau ni bula niu nanumi au ga.” A volitaka nona bisinisi qai digia e dua na cakacaka ena levu kina na nona gauna e vale. E tomania: “Sa sega ni levu na neirau ilavo vakaveiwatini, ia keirau sa sega ni lomaocaoca vakalevu me vaka e liu qai levu na gauna keirau vakayagataka ena uvuale kei ira na itokani. Au na sega ni sosomitaka na lomavakacegu au sa vakila tiko qo ena dua na sasaga vakabisinisi.”

3 VEILETI KEI NA SO TALE

E rawa ni vakavuna na lomaocaoaca na noda veileti kei na so tale, vakabibi e vanua ni cakacaka. Ke o sotava na ituvaki qori, e tiko eso na ka o rawa ni cakava.

- Kua ni yalototolo ni vakacudrui iko e dua. Kua ni utura na buka ena nomu cakava e dua na ka ena kuria ga na cudru. E kaya na Vosa Vakaibalebale 15:1: “A vosa vakayalovinaka sai vakamalum ni cudru: la na vosa vakararawa sa vakatubura na cudru.”
- Ni drau veileqaleqati kei na dua, drau walia taurua ga, me caka tale ga ena veidokai de nanuma o koya kadua ni sega na kena yaga.—Maciu 5:23-25.
- Tovolea mo kila na ivakarau ni lomana kei na nona rai. Ke o biuti iko ena kena ituvaki, o na ‘berabera ni cudru.’ (Vosa Vakaibalebale 19:11) Ena vukei iko tale ga mo raica na ka mai na nodra rai eso tale.
- Tovolea mo dauveivosoti. E yaga na veivatosi, e wainimate vinaka tale ga. E ripotetaki ena dua na vakadidike ena 2001, na noda “sega ni dauveivosoti” e vakavuna na tubunidra kei na tavatukituki totolo ni uto, ia na veivosoti e vakalailata na lomaocaoaca.—Kolosa 3:13.

“Sa vinaka ni tawa tu e dua bau na liga ni sa tu vata kei na vakacegu”

4 SOTAVI NA KA VAKADOMOBULA

E vakaloloma na veika e sotava o Nieng, e tiko mai Cambodia. A mavoa ena 1974 ni kacabote na gasaukuro ena dua na rara ni waqavuka. Ena yabaki tarava a mate o watina, rua na luvena, kei tinana. A kama ena 2000 na nona vale kei na iyau qai mate na ikarua ni watina ni oti e tolu na yabaki. Na ka kece qori e vakavuna me via vakamatei koya.

Ia e raica o Nieng e dua na sala me vosota kina. Me vakataki Kari, na veika e dikeva o Nieng mai na iVolatabu e vukei koya dina, qai vinakata tale ga o koya me vukei ira eso tale mera vakila tale ga qori. Na veika e sotava qori eda lai nanuma kina na ka era raica na dauvakadidike mai Peritania ena 2008. Era dikeva ni na “wali na lomaocaoaca” ke da dau ‘solika vei ira na so tale,’ ia na ivakasala qori sa uqeta makawa tu mai na iVolatabu.—Cakacaka 20:35.

E vukei Nieng tale ga na inuinui totoka ni veigauna se bera mai, sa na oti kece kina na leqa e vakararawataku na kawatamata qai vakilai e vuravura na “sautu levu.”—Same 72:7, 8.

E talei na inuinui dina kei na ivakasala yaga me wali kina noda lomaocaoaca qai kune ga qori ena iVolatabu. Segu tale ni dua na ivola e vakasakiti me vaka na iVolatabu, sa yaga tale ga vei ira e milioni vakacaca. E rawa ni yaga tale ga vei iko. ■

Vakavulici Luvemu ena Vakayagataki Internet

ITUVAKI DREDRE

O rogoa ena nius ni dau yaco ena internet na veivakatotogani, veivakasagai tawakili, qai dau butakoci kina na kena itukutuku e dua. O kauai sara ena itukutuku qori, ni dau vakayagataka na internet o luvemu itabagone qai rairai sega tu ni kila na leqa e rawa ni yaco.

O rawa ni vakavulici luvemu itabagone ena ivakavakayagataki ni internet. Ia ni bera qori, mo kila mada eso na ka me baleta na internet.

KA MO KILA

E rawa nira vakayagataka na itabagone na internet ena nodra talevoni. E se yaga tiko ga me biu na kompiuta ena vanua e laurai levu e vale. Ia ke vakatalevoni se tablet (dua na mataqali kompiuta) o luvemu itabagone qai tiko kina na internet, ena levu na gauna ena vakayagataka kina, o sega tale ga ni raica na ka e cakava.

Eso na itabagone era vakalusi gauna ena internet. E kaya e dua na goneyalewa yabaki 19, “Au via wilika ga noqu imeli me lima na miniti, ia au tini sara iyaloyalo me vica vata na aua. E vinakati sara ga meu lewai au vinaka.”

Ena rairai sivia tale na itukutuku era biuta na itabagone ena internet. E rawa nira kila na tamata inaki ca na vanua e vakaitikotiko kina e dua na itabagone, vanua e vuli kina, se gauna e lala kina na vale ena itukutuku kei na itaba e biu ena internet.

Eso na itabagone era sega ni kila na revurevu ni ka era biuta ena internet. Ena sega vakadua ni yali ena internet na ka e biu kina. Kena ivakaraitaki, ena rairai raica eso na itukutuku kei na itaba e veivakamaduataki o boso ni cakacaka ni via kila eso na ka me baleti koya e vaqara cakacaka.

O na rairai kauai, ia nanuma tiko: **E sega ni ca na internet.** E veivakaleqai ga ke **vakayagataki cala.**

Vakasamataka mada qo: Na nodra coqa eso e sega ni kena ibalebale ni ca na draiva. E va tale ga qori na vakayagataki ni internet. E bibi me vulica o luvemu itabagone me qaqlauni ni “draiva” se ni vakayagataka na internet.

KA O RAWA NI CAKAVA

Vakavulici iuvemu ena ka e dodonu me vakaliuca kei na vakayagataki ni gauna. Me tamata nuitaki e dua ni sa uabula, e dodonu me vulica me cakava e liu na ka e bibi duadua. Kena ivakaraitaki, na veivosaki vakavuvale, lessoni mai koronivuli, kei na cakacaka ni vale era bibi mai na vakalusi gauna ena internet. Ke o kauaitaka na levu ni gauna e vakayagataka o iuvemu itabagone ena internet, mo yalana na gauna e vakayagataka kina—ke gadrevi mada ga mo tuvanaka na gauna me tekivu qai oti kina.—iVakavuvuli vakaivolatabu: Filipai 1:10.

Vakavulici iuvemu me vakasama e liu. Vukei koya me taroga eso na taro va qo: E rawa beka ni vakararawataka e dua na veika au vakarau vola? Ena vakacava na kequ irogorogo ena itaba qo? Au na madua beka ke rau raica na noqu itubutubu kei na so tale na itaba se na itukutuku qo? Na cava era na rairai vakasamataka me baleti au nira rai-ca? Na cava noqu rai me baleta e dua e biuta na itukutuku se itaba va qo?—iVakavuvuli vakaivolatabu: Vosa Vakaibalebale 22:3.

“O ira na gone era kila e levu na ka me baleta na iyaya vovou. Ia o ira na itubutubu era sa qasetna bula”

Vakavulici iuvemu me muria na ivakavuvuli kei na lawa. E sega ni rawa ni o vakaraici iuvemu tu ga ena veika e cakava e veisiga. Kua ni saga mo lewa na ka kece e cakava, ia vukei koya ga me ‘vakavulica nona vakasama me vakaduiduitaka na ka e donu mai na ka e cala.’ (Iperiu 5: 14) Kua ni **vakabibitaka** ga vua na lawa kei na totogi, vukei iuvemu itabagone me yalomata. E vinakata me vakacava na kena irogorogo? Na itovo cava e vinakata me kilai kina? E bibi mo vukei iuvemu me vakatulewa vakavuku, se o mani tiko e yasana se sega.—iVakavuvuli vakaivolatabu: Vosa Vakaibalebale 3:21.

Na vakayagataki ni internet e vaka na draiva, ni vinakati kina na lewa matau—sega ni nomu kila wale ga na kena ivakavakayagataki. E bibi gona na nomu veituberi ni o dua na itubutubu. Me vaka ga e tukuna o Parry Aftab, e dauvei-vakasalataki ena veika me qarauni ena internet: “O ira na gone era kila e levu na ka me baleta na iyaya vovou. Ia o ira na itubutubu era sa qasetna bula.” ■

TIKINIVOLATABU BIBI

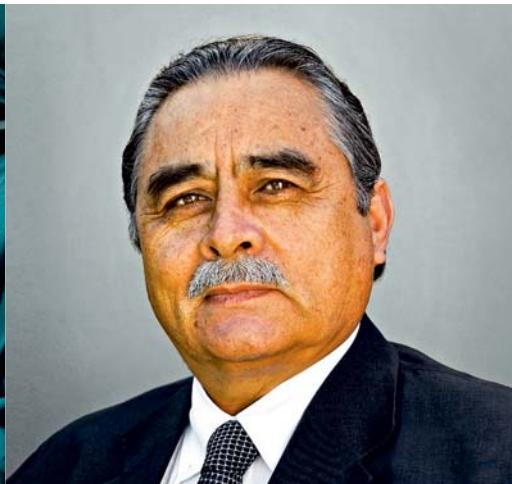
“Vakadeitaka . . na veika era bibi sara.”—Filipai 1:10.

“O koya sa yalomata sa kunea na ca, ka sa vunitaki koya: ia ko ira sa sega ni vuku era sa lako tu yani, a ra sa kunea na rarawa.”
—Vosa Vakaibalebale 22:3.

“Taura ga na vuku dina
kei na lewa vinaka.”
—Vosa Vakaibalebale 3:21.

“Ni bera ni vakayagataka o iuvemu na internet, e dodonu me sa laurai vua na itovo vinaka o saga tiko me bucina, me vaka na yalomata, lewa matau, vosovoso, kei na dauveinanumi ni na basika na ituvaki ena vakatovolei kina na nona vakaraitaka na itovo qori.”

—Na ivola na *Letting Go With Love and Confidence*, vola o Kenneth Ginsburg kei Susan Fitzgerald.

Vakamacalataka Nona Vakabauta e Dua na Dauveisele

E sa qai cegu ga mai na nona cakacaka vakavuniwai o Guillermo Perez, a liutaka tu e dua na timi ni veisele ena valenibula e vitu na drau na kena idavodavo e Sauca Aferika. A vakabauta tu me vica vata na yabaki na bula vakaidewadewa, ia e qai vakadininataka e muri ni buli keda na Kalou. E vakatarogi koya na *Yadra!* me baleta na nona vakabauta.

Vakamacalataka mada na vuna o vakabauta kina na bula vakaidewadewa.

Au susu ena lotu Katolika, ia au lomatarotarotaka na veika me baleti koya na Kalou. Kena ivakaraitaki, e dredre meu vakabauta ni Kalou e dau vakaamai ira na tamata i eli. Au vulica ena univesiti ni sega ni bulia na Kalou na ka bula kece, ia era bula mai vakaidewadewa. Au mani ciqoma na ivakavuvuli qori niu nanuma ni tiko na kena ivakadinadina. E

tokona na noqu lotu na ivakavuvuli ni bula vakaidewadewa, ni vakavulica e veidusimaki kina na Kalou.

Na cava e vakavuna mo kauaitaka na iVolatabu?

A tekivu vulica na iVolatabu kei ira na iVakadinadina i Jiova na watiqu o Susana, era vakaraitaka vua mai na iVolatabu ni sega ni dau totogitaki ira na tamata i eli na Kalou.¹ Era vakaraitaka tale ga vua na nona yalayala me veisautaka na vura-

vura me parataisi.² Sa qai vakaibalebale vei au na ivakavuvuli qori! Ena 1989, a sikovi au o Nick e dua na iVakadinadina. Dua na siga keirau veitalanoataka se o cei e bulia na yagoda, au kurabuitaka ni vakamatatakti tu qori ena iVolatabu ena Iperiu 3:4, e tukuna “ni tiko o koya e tara na vale yadua, ia o koya e tara na ka kece ga na Kalou.”

E vakavuna beka mo vakabauta na ibulibuli na nomu vulica na veika me baleta na yago?

Io. Kena ivakaraitaki, dua na ka na kena tuvanaki vaka-mqosa na nona vakavinakataki koya ga na yago. E va na ka e yaco e yagoda me mavo kina na mavoa. Qori e vakadei-

Au kurabuitaka sara ga na sala e vakavinakataki koya kina na yago

taka vei au ni noqu cakacaka vakavuniwai e vukea ga na veika sa tu rawa ena yago me vakavinakataki koya kina.

Vakamacalataka mada na ka e yaco nida mavoa.

Ni oti ga e vica na sekodi, ena sagai me tarovi na drodro ni dra. Na veika e yaco veitaravi e verevereia qai totolo. Kena ikuri na noda salanidra, e rauta ni 100 na udolu na kilomita na vanua e vakadrodroya kina na dra. Era na rairai qoroya na idinia era dau buli paipo na kena rawa ni bonota qai vakavinakataki koya ga na noda salanidra.

Na cava e yaco tarava?

Ena mudu na drodro ni dra ena loma ga ni vica na aua qai tekivu vuce na mavoa. E vaku-tubuqoroqoro na ka e yaco ena gauna qori. Kena ivakaraitaki, a vaqiqotaki e liu na salanidra me drodro kina vakalailai na dra. La qo sa rabalevu tale me vaklevutaka na dra e drodro ina mavoa. Ena drodrova tale ga na mavoa na wai bulabula ni yago qai vakavuna me vuce. Qori ena tarova na vuvuca ni mavoa kei na gaga, qai kauta laivi na selamate. E gadrevi kina mera buli e milioni vakacaca na *molecule* kei na sela. Eso na ka e kena inaki ga me vakatotolotaka na veitaravi ni ka e yaco me mavo kina na mavoa, sa ot i sara ga e kea na nodra itavi.

Na cava tale e yaco?

Ni oti e vica na siga sa na tekivu bulia na yago na veika ena vakavinakataka na mavoa, qai rawa ni taura e rua na macawa. Ena lai vakalevutaki ena mavoa na sela e bulia na kena ilati mamare, era na basika tale ga na salanidra lalai era na salava yani na mavoa mera kauta laivi na selamate qai vakarau-taka eso tale na ka bulabula me vakavinakataka na mavoa. Eso tale na ka verevereia e yaco mera buli kina na sela e nodra itavi sara ga mera sogota na mata ni mavoa.

E cakacaka levu dina! Ena qai mavo ena gauna cava?

Ena taura toka e vica na vula, ni na sagai me kaukaua tale na sui e ramusu, me sosomitaki tale ga na ilati mamare ni mavoa ena dua na ka e kaukaua cake. Na kena vakavinakataki koya ga na mavoa e ivakaraitaki vakasakiti ni nodra cakacaka vata na veika e tu e yagoda.

E dua na ka veivakurabuitaki o bau sotava?

Io. Au qarava e dua na goneyalewa yabaki 16 e coqa qai voleka ni mate ni mavoa na nona yateloa, e kacabote tale ga e loma na dra. Ena vica na yabaki sa ot, e dau caka na veisele me vakavinakataki se kau laivi na yateloa. Ia nikua,

keimami sa laiva me vakavinakataki koya na yago. Au qarava ga na nona mavoa na goneyalewa, na lailai ni wai ni yagona, nona dra kei na mosi. Ena vica na macawa tarava, e laurai ni sa mavo na nona yate-loa! Au kurabuitaka sara ga na sala e vakavinakataki koya kina na yago. Au sa qai vakade-taka ga ni buli keda na Kalou.

Na cava o taleitaki ira kina na iVakadinadina i Jiova?

Au raica nira dauveikauaitaki, era sauma tale ga na noqu taro mai na iVolatabu. Au qoroya tale ga na nodra doudou ni wasea nodra vakabauta kei na nodra dau vukei ira na so tale mera kila na Kalou.

E vukea nomu cakacaka nomu sa dua na iVakadina-dina i Jiova?

Io. E vukei au meu vosota na oca kei na wawale era dau vakila na vuniwai kei na nasi nira qaravi ira na tauvimate se mavoa e veisiga. Nira via veitalanua na tauvimate, au dau vakamacalataka na nona yala-yala na Dauveibuli me vakaotia na tauvimate kei na rarawa³ ena vuravura ena sega ni kaya kina e dua: “Ka’u sa tauvi mate.”⁴ ■

1. Dauvunau 9:5.

2. Aisea 11:6-9.

3. Vakatakila 21:3, 4.

4. Aisea 33:24.

Nodra Vakasasataki na Dauvakatevoro e Urope

E tukuni ni ivola na *Hammer of Witches*
e ‘tonotonomata qai veivakacacani
duadua vei ira kece na ivola e vuravura’

ENA vica na senitiuri sa otia rerevaki vakalevu e Urope na dauvakatevoro, era mani vakasasataki qai vakamatei. A yaco vakalevu qori e Varanise, Jamani, vualliku kei Itali, Suwitisiladi, kei na veivanua ena vuaira kei Urope me vakataki Belgium, Luxembourg, kei Necaladi. E kaya na ivola na *Witch Hunts in the Western World*,* “era mate e vica vata na udolu na tamata e Urope kei na kena koloni,” ra qai “vakarawataki, vesu, vaqaqai, cati, era beitaki qai vakarerei e vica vata na milioni.” A tekivu vakacava qori? O cei e bukana?

Veivaqaqai ni Lotu kei na ivola na *Hammer of Witches*

E veivakamuai vakalevu ena leqa sa cavuti otia mai na veivaqaqai ni lotu. Qai liutaka sara ga na Lotu Katolika ena ika¹³ ni senitiuri, e kaya na ivola na *Witch Mania* e caka qori ‘me kua ni dua e biubiu mai na lotu, mera lesu tale ga mai o ira sa biuta.’ Na veivaqaqai qori e vaka me ovisa ni lotu.

Ena 5 Tiseba, 1484, a vakarota se vola e dua na ivola na tui tabu o Innocent VIII me vakatabui na vakatevoro. A lesia tale ga e rua na dauveivaqaqai o Jakob Sprenger kei Heinrich Kramer (kilai tale ga ena yaca vakaLatina o Henricus Institoris) me rau walia na leqa qori. E rau vola e dua na ivola na *Malleus Maleficarum*, se na, *Hammer of Witches*. Ra qai yavutaka kina na lotu Katolika kei na lotu Tawase na nodra rai me baleta na vakatevoro. E tu kina na itala-noa me baleti ira na dauvakatevoro e yavutaki ena itukuni. Qai vakamacalataki kina na vuna e cala kina vakalotu, vaka-lawa tale ga na vakatevoro, e veidusimaki ena sala mera kilai, mera vakawabokotaki kina na dauvakatevoro. Na ivola na *Hammer of Witches* e tukuni ni ‘tonotonomata qai veivakacacani duadua vei ira kece na ivola e vuravura.’

* E okati o Merika ena koloni kei Urope.

E sega ni gadrevi e dua na ivakadinadina me beitaki kina e dua e dauvakatevoro. E kaya na ivola me baleta na nodra lewai na dauvakatevoro na *Witches and Witch Trials* na inaki ga ni veilewai me “vakatusa o koya e beitaki ni cala, e caka qori nira vesumonataki se ra vakasaurarataki.” Qai dau caka tale ga na veivakararawataki.

Na ivola na *Hammer of Witches* kei na nona ivakaro na tui tabu o Innocent VIII, era vakasasataki kina na dauvakatevoro e Urope. Na misini vou tale ga ni tabaivola e vakatetei rawa kina na itukutuku qori mai Atalanitika me yaco i Merika.

O Cei era Beitaki?

E levu era beitaki qai sivia e 70 na pasede era marama, vakabibi o ira na yada, ni sega ni dua e vala ena vukudra. Era okati tale ga kina na buinigone, marama dau soli wai—vakabibi ke sega ni vakilai na kena yaga—kei ira na dravudravua. E sega ni dua e galala mai kina, vutuniyau se dravudravua, tagane se yalewa, vakaitutu se tauvanua.

O ira era nanumi nira dauvakatevoro, era dau beitaki ena ca kece e yaco. E kaya e dua na mekesini mai Jamani na *Damals*, nira “vakavuna me lulu na ucacevata, na kena basika na sicinivanua kei na banuve e vakamatea na sorenitei kei na kauvuata.” Era beitaki tale ga ke lulu na ucacevata ena iteitei, maca na sucu ni bulumakau, sega ni rawa vua na tagane me veiyacovi, se yava e dua na marama!

E kilai vakacava ni dua e dauvakatevoro? Eso vei ira na beitaki era vesu ra qai biu ena tobu wai batabata e sa “masulaki” tu. Ke ra dromu, qori e ivakatakilakila nira sega ni cala, oti era na vuetti cake mai. Ia ke ra nawa, era na beitaki nira dauvakatevoro qai vakamatei sara ena gauna vata ya se era na lai lewai. Eso tale ena vakarautaki na kedra bi, era vakabauti ni o ira na dauvak-

tevoro e lailai se sega sara ga na kedra bi.

E kaya na ivola na *Witch Hunts in the Western World*, e dua tale na iwalewale oya na kena vaqarai na “ivakatakilakila ni Tevoro.” Na ‘ivakatakilakila qori e laurai levu, ena biuta tu na Tevoro vei dua ni veitaratara oti kei koya.’ Era na vaqara na vakaileslesi na ivakatakilakila qori ‘nira toroya na yagoi koya e beitaki ra qai vakadikeva e matanalevu na yagona kece! Era na cula na cava ga e tutubu ena yago me vaka na nona ivola e dua (birthmark), somuna, kei na mawe ni mavoa. Ke sega ni mosi se dra na vanua e culai, sa wili qori me ivakatakilakila i Setani.

Era uqeta na nodra vakasasataki na dauvakatevoro na iliuli ni matanitu era lotu Katolika se lotu Tawase, eso na yasayasa e kaukaua cake na nodra ivakarau na iliuli era lotu Tawase ni vakatauvatani kei ira na Katolika. Ia ni toso na gauna, sa veisau na rai. Kena ivakaraitaki, ena 1631 o Friedrich Spee e dua na bete ni Jesuit, a tomani ira na beitaki nira dauvakatevoro era lai vakamai bulabula, a vola nona rai ni sega ni dua e cala. E tukuna ke ra vakasasataki tiko ga na dauvakatevoro, ena lala na vanua! Era raica tale ga na vuniwai ni so na mate me vaka na manumanusoni e sega ni ivakatakilakila ni curumi tevoro. E totolo na kena lulu sobu na levu ni veilewai e caka ena ika¹⁷ ni senitiuri, qai mai oti vakadua ena icavacava ni senitiuri qori.

Na cava eda vulica ena gauna vakadomobula qori? Dua oya: Ni dua na lotu vaKariso e tekivu me sosomitaka na ivakavuvuli savasava i Jisu Karisito ena ivakavuvuli lasu vakalotu kei na veika vakatevoro, sa rawa sara ga ni yaco e levu na leqa. E tukuna kina na iVolatabu me baleta na revurevu ni ka era cakava na tamata tawyalodina ina lotu vaKariso dina, ena “vosavakacacataki . . . na sala ni dina.”—2 Pita 2: 1, 2. ■

VAKASAMA VAKATITOBU

Na cava na vakasama vakatitobu?

'Au na veinanuyaka na nomuni cakacaka kece qai vakasamataka vaka-titobu na nomuni ivalavalala.'—Same 77:12.

KA ERA TUKUNA ESO E levu na iwalewale ni vakasama vakatitobu, ia e vica vei ira qori e yavutaki mai na lotu vaka-Esia makawa. E tukuna e dua na dauvolaivola me baleta na tikina qori, "ke galala na vakasama ena qai raici vinaka na ka." Kena ibalebale ni galala na vakasama me vagolei vakatabaki-dua ena so na vosa se dua na iyalovalo, ena rawati na vakacegu qai makare na rai.

KA E KAYA NA IVOLATABU E vakabibitaki ena iVolatabu na vakasama vakatitobu. (1 Timoci 4:15) Qori e sega ni okati kina me lala na vakasama, se cavuti tiko ga eso na vosa e dau vakatokai tu me *mantra*. Na vakasama vakatitobu ena iVolatabu e vakainaki qai vakasamataki kina na veika yaga, me vaka na itovo ni Kalou, nona ivakatagedegede kei na nona ibulibuli. E masuta e dua na tamata yalodina ni Kalou: "Au sa vakanananu ki na nomuni cakacaka kecega; au sa vakanananu vaka-levu ki na cakacaka ni ligamuni." (Same 143:5) E kaya tale ga: "Ni'u sa nanumi kemuni e na noqui mocemoce, ka vakanananu vei kemuni e na veitiki ni bogi."—Same 63:6.

E yaga vakacava na vakasama vakatitobu?

KA E KAYA NA IVOLATABU Na vakasama vakatitobu e kilikili ena vakavinakataka na lomada, eda na lewai keda vinaka da qai lomadei. Qori ena vakayalomatuataki keda, eda na veinanumi tale ga ena noda vosa kei na itovo. (Vosa Vakaibalebale 16:23) Koya gona na vakasama vakatitobu va qori ena marau-taki qai vakainaki kina na bula. E kaya na Same 1:3 me baleti koya e dau vakasamataka vakatitobu na Kalou: “Ena tautauvata kei na kau sa tei e na batu ni uciwai, sa vuataka na vuana e na kena gauna, a drauna talega ena sega ni malai; la na ka kecega sa cakava ko koya ena yaco.”

Ena levu na ka eda kila da qai nanuma vinaka na ka nida vakasama vakatitobu. Kaya mada nida vulica na veikabula se dua na ulutaga vakaivolatabu, e levu na ka vakasakiti eda na kila. Ia nida vakasama vakatitobu, eda na raica se ra veisemati vakacava na itukutuku, kei na sala era tokona kina na veika eda sa vulica oti. Me vaka ga nona vakayagataka e dua na matai na iyaya me tara kina e dua na vale rairai vinaka, na vakasama vakatitobu ena vuksi keda meda “sema” vinaka na ka kece eda sa vulica oti.

*“A lomana na yalododonu
sa daunanuma
na ka me kaya.”*

—Vosa Vakaibalebale 15:28.

Me qarauni na vakasama vakatitobu

KA E KAYA NA IVOLATABU “E vu mai na loma ni tamata na vakanananu ca: na veidauci, na butako, na laba, na vei-butakoci, na kocokoco, na ivalavala e ca, na lawaki, na ivalavala vakasisila, na mata e vuvu, . . . kei na veika sesewa.” (Marika 7: 21, 22) Me vaka ga na noda qaqlauni meda kua ni kama, me qarauni tale ga na vakasama vakatitobu! Ke sega, eda na bucina na gagadre ca. Nida sega ni tarova rawa qori, eda na vakayacora na ivalavala tawakilikili.—Jemesa 1:14, 15.

E veiuqeti kina na iVolatabu meda dau vakasamataka vakatitobu na ‘ka kece ga e dina, dodonu, savasava, uqeta na veilomani, e rogo vinaka, kilikili, qai ganita me vakacaucautaki.’ (Filipai 4:8, 9) Nida vakasamataka na veika vinaka va qori, ena vinaka na noda itovo, eda na dau vosa vakayalovinaka, eda na veimaliwai vinaka tale ga kei ira na so tale.—Kolosa 4:6. ■

*“Sa ka daveivakaisini
duaduaga na yalo ni
tamata, ka sa dredre ni
vinaka: ko cei me kila
rawa?”—Jeremaia 17:9.*

‘SA KACI TIKO NA VUKU’

O BAU ROGOCA?

“Sa daukaci ko vuku, se segai? Ka dautabalaka na domona ko yalomatua? Sa tu e na dela ni tikina cecere, e na bati ni sala e na kena basoga ni sala . . . E na mata ni katuba, sa dauvunau ko koya.”—VOSA VAKAIBALEBALE 8:1-3.

E YAGA vakalevu na vuku. Ke sega na vuku, ena levu noda cala. Ia eda na kunea e vei na vuku dina? A vakasamata tiko o koya e vola na Vosa Vakaibalebale na nona vuku tawavakaiyalayala na Dauveibuli. E tu vakarawarawa vei keda kece na vuku qori ena dua na ivola vakamareqeti, na iVolatabu. Dikeva mada qo:

- E kaya na ivola na *World Book Encyclopedia*, ni iVolatabu e “ivola veisoliyaki vakalevu duadua ena itukutuku ni kawatamata.” Ni vakatauvatani kei na so tale na ivola, na iVolatabu e vakadewataki vakalevu duadua ena duidui vosa.” Nikua, e sa tabaki vakatikina se tabaki taucoko na iVolatabu ena rauta na 2,600 na vosa, ra qai wilika rawa e sivia na 90 na pasede na lewe i vuravura.
- E dua tale na sala e ‘kaci tiko ga kina vakadomoilevu’ na vuku. E tukuni ena Maciu 24:14: “Ena vunautaki mada

na itukutuku vinaka ni matanitu ni Kalou ena veiyasa i vuravura me ivakadinadina ina veimatanitu kece, sa na qai yaco na icavacava [ni vuravura qo].”

Na “itukutuku vinaka” qori e vuku dina, ni laurai na vuku ni Kalou ena nona vakrautaka na nona Matanitu me iwali ni leqa ni kawatamata. Na Kalou e tauyavutaka na Matanitu qori me lewa na vuravura taucoko, mera sa vakarurugi ga na lewe i vuravura ena dua na matanitu. (Taniela 2:44; 7:13, 14) Qori na vuna a masuta kina o Jisu Karisito: “Me yaco mai na nomuni matanitu. Me caka na lomamuni e vuravura me vaka e caka tiko mai lomalagi.”—Maciu 6:9, 10.

Era raica na iVakadinadina i Jiova me itavi dokai na nodra kacivaka na Matanitu ni Kalou ena 239 na vanua! Io, sa ‘kaci’ tiko ena “mata ni katuba” na vuku, oya na vuku vakalou. O bau rogoca? ■

E rawa ni download na mekesini qo kei na ka makawa

Raica ena internet na iVolatabu ena rauta na 50 na vosa

Visit www.jw.org,
or scan code

